

G O R A N F E R Č E C

P I S M O H E I N E R U M .

Zagreb, 2007/08.

GORAN FERČEC

Goran Ferčec rođen je u Koprivnici.

Završio je Školu primijenjene umjetnosti i dizajna u Zagrebu.

Student je četvrte godine na ADU, smer: dramaturgija.

Koautor je nekoliko zanimljivih i aktualnih projekata za &TD, East Dance Academy itd. Za sebe kaže da je „mizantropski raspoložen, s razdobljima umjerene tolerancije, osjetljiv na previše decibela, loš fizičar, izuzetno loš kemičar, strastveni ljubitelj knjiga, onih koje razumije i onih koje ne razumije.”

Pomalo cinik. Veruje u pisanu riječ. Ujutro.

Dobitnik je austrijske dramske nagrade za 2007. godinu u sklopu projekta 'Govoriti o granicama', a „za kvalitetan, napet i sjajan tekst drame *Pismo Heineru Mülleru.*”

Konkurs za najbolju dramu održava se od 2005, a pokrenulo ga je austrijsko ministarstvo spoljnih poslova u saradnji s međunarodnim partnerima i austrijskim PEN klubom.

SLABA ISTORIJA (TELA) SUPER HEROJA

– čitanje *Pisma Heineru M. Gorana Ferčeca* –

Naslovom *Slaba istorija super heroja* nudim ključ za moguće čitanje komada *Pismo Heineru M. Slaba istorija* je ona istorija koja je fragmentirana i bez kontinuiteta, nezvanična i zaboravljena, to nije istorija pobednika, već onih koji su od pobednika potisnuti na marginu. Krećući od Heraklovog sina (*Heraklov sin* bio je prvobitni, radni naziv komada) – ne kao konkretnog, mitskog lika, već kao fluidne fetišizirane fikcije proizvedene mitom o heroju i njegovom posejanom semenu (fusnota 3), Ferčec u komadu konstruiše tip specifičnog antiheroja koji, međutim, kao i svaki ‘pravi’ heroj ima da obavi zadatak. U ovom slučaju, njegov zadatak nije megalomanska akcija spasavanja sveta, ali takođe nije ni manje ozbiljan. Reč je o jednostavnom zaposedanju fragmenta javnog prostora (berlinskog aerodroma Tegel) i javnom govoru u prostoru (čitanje pisma Heineru Mülleru) – politički čin *par excellence*. Jedini način da mali jezik i mala književnost budu čûti u globalnom ili, čak, evropskom kontekstu, upravo je kroz neku vrstu tero-

rističkog čina, šverca, krijumčarenja, prepada, parazitiranja...

Pripreme dostojne Herakla na nekom od njegovih mitskih 12 zadataka, i sam čin čitanja pisma Heineru Mülleru, organizovani su u komadu kao simulacija terorističkog scenarija/čina – s odgovarajućim pripremama, uputstvima i preciznim planom akcije. U tom smislu, komad bi se mogao podeliti na dva dela. Prvi (duži) deo koji čine podivljale didaskalije tradicionalnog dramskog pisma ili u ovom slučaju uputstva za (terorističku) izvedbu, nazvaću *imperativ* (iako nije pisan u imperativu već samo u drugom licu jednine). Drugi deo, ‘pismo’, upravni govor (lika) u kojem se *realizuje* čin koji imperativ zahteva, može se nazvati *performativ*. Striktno govoreći, imperativ je takođe vrsta performativa – imperativ ne referira na spoljašnju stvarnost već je govornim činom oblikuje – ali ovde ih odvajam u odnosu na poziciju glavnog lika – da li sluša ili govori. Antiheroj, to ‘drugo lice jednine’ koje trpi radnju prvog dela, obavlja

radnju u drugom delu. Tako ovakva struktura teksta postavlja različite zadatke za telo izvođača i uspostavlja binarne opozicije između tela koje trpi ili sledi instrukcije (imperativ) i tela koje dela (performativ), kao i između pojmova aktivnosti i pasivnosti; slušanja, delanja, artikulacije govora tela i govora kao telesnog akta, nasuprot govoru kao simboličkom i ideološkom aktu itd. Ali, moguće je iščitati još neke pojmove koji se konstituišu kroz suprotnost sa svojim binarnim parom: antisuper heroj s autentičnim superherojem; ili Herakle kao telo i Heiner Müller kao intelekt (ili prosto kao dva tela – uporedi fusnotu 18 i 21); ili tenzija koja postoji između Müllera kao pisca koji je artikulisan imperijalnim nemačkim jezikom i junaka – pisca na marginalnom i lokalnom hrvatskom; kao, uostalom, i tenzije između slabe i jake istorije, ili krvavog terorističkog čina i terorističkog čina-kao-govora-u-javnom-prostoru.

S druge strane, krećući od mitskog, muškog tela heroja – Herakla (fusnota 18) – komad se i tematski temeljno bavi muškim telom – ne samo kao objektom želje već i kao političkim subjektom. Akt terorizma se u većini slučajeva, u krajnjoj instanci, zasniva upravo na radu s telom: telom teroriste koji se raznosi, telom kidnapovanih talaca, telom mete napada koje se uništava, javnim, zbirnim telom posmatrača za čije se oči-čula psihi izvodi teroristički čin ali i koje svojim prisustvom/svedočenjem i učestvuje u njemu. Tako i u slučaju ovog komada ceo teroristički čin jeste usmeren na telo: na njegovu poslušnost, na telo kao materijal, na telo u akciji, telo koje trpi i telo koje izvodi radnju ali i na voajersko posmatranje, komentarisanje i interakciju s telima koja okružuju telo koje govori – što takođe predstavlja specifičan oblik subverzije društvenog (birokratskog, heteronormativnog...) poretka.

Konačno, kroz svoju monološku formu, neobuzdanu bujicu reči, naredbi, mitoloških i drugih brojnih referenci, komad jeste i atak na – i prepreka izvođačkom,

glumčevom telu. Jer, političnost ovog komada nije sadržana samo u temi, već pre svega u formi koja je kritički orijentisana prema tradicionalnoj reprezentaciji i dramskom pismu, a u isto vreme samoironična i iskrena u potenciranju svoje ‘slabosti’.

Bojan ĐORĐEV

Rekonstrukcija

Probudio te zvuk usisivača. Prelaziš pogledom po sobi. Usisivač je na hodniku, točno ispred vrata tvoje sobe. Osjetiš strah da bi čovjek s usisivačem mogao ući u tvoju sobu. Netko tko usisivačem obavlja svoj svakodnevni posao mogao bi te zateći samog u krevetu i učiniti ti veliku sramotu. Ustaješ iz kreveta kao da je sve u najboljem redu. Priđeš oprezno vratima i okreneš ključ koji si već jednom okrenuo. Jučer si ga okrenuo. Sad ga okrećeš još jednom. I pokušao bi možda još jednom da te jednostavni logički zaključak ne zaustavi u tome. Obične cilindrične brave zaključavaju se s dva okreta obrnuta od smjera kazaljki na satu. Stojeći uz vrata i rukom držeći ključ, pomisliš da si zauvijek izgubljen. Pokušaj sjetiti se posljednje stvari koju si jučer pročitao. Nečega što bi te uvjerilo da si i jučer bio ovdje, prisutan.

Što radiš ovdje?

Koji je dan u tjednu, bi li se mogao prisjetiti. Četvrtak? Srijeda?

Jesi li noćas legao sam? Ili si nekoga doveo sa sobom?

Jastuk izgleda kao da si ga s nekime dijelio.

Jesu li ti bradavice ranjene? Krvare?

Možda je otišao u kupaonu. Osluhneš. Ne čuješ šum vode.

Možda ga nisi ni doveo.

Možda si ga izgubio putem.

Naslanjaš se leđima o vrata.

Pogledaš oko sebe.

Kad bi vlastitom životu pristupio kao arheolog, morao bi pronaći vrijeme u kojem je ideologija još imala svrhu. Poput keramičke posude za ulje. Ili brončane oštrice. Ili zlatnog vrha koplja koje u vlastitom mesu još čuva ostatke ljudskog mesa. Prema ostacima mesa mogao bi barem približno odrediti vrijeme svrhovitosti.

Četrdeset tisuća godina, plus-minus.

Vrijeme prije dolaska u ovaj grad.

Vrijeme prije ovog grada.

Nalaziš se na 6. katu hotela s 3 zvjezdice u dijelu grada koji se nakon pedeset godina podjela i ujedinjena nikada više nije oporavio kao njegova zapadna polovica. U sobi broj 304 kao posljednjem utočištu razumnoga svijeta koji još može potaknuti osjećaj uvjerenja da tvoje bivanje ovdje ima nekakvog smisla.

Nekakvog smisla.

Dan je tvog povratka. Posljednji dan uvijek bude prekasno za pristanak ili bijeg. Potruditi ćeš se da povratak ne bude samo povratak. Mjesecima već razvijaš plan. Sada je započelo odbrojavanje koje će povratak učiniti velikim poput otkrića Amerike.

Slušaš kako usisivač odmiče niz hodnik. Rukom još uvijek držiš ključ.

Što dalje?

Ne budi pičkica.

Potradi se biti na vrhuncu zadatka. Heroji spavaju pred otvorenih vrata. Bez straha da bi im se netko nepozvan mogao uvući u krevet i otkriti njihov plan.

Zatvori oči i pokušaj pronaći neutralniji početak od ovoga.

Seronjo.

Probudio te sat kao što te budi svakog jutra, kazaljki koje pokazuju pravi kut kao jedino točno vrijeme. Razvijaš misao o petnaest minuta kao mikro idealizmu koji ti daje dovoljno vremena da razmisliš o svemu što se u međuvremenu moglo toliko promijeniti da je najsigurnije ne ustajati. Petnaest minuta dovoljno je vremena da promijeniš političku ideologiju, ime, biografiju, želje, žudnje, planove, obećanja, očekivanja, sve stavove iza kojih si još jučer čvrsto stajao. Nepokolebljiv i grub.

Pomalo nasilan.

Četvrtina sata nakon koje treba početi mijenjati se ili ustati.

Ti ustaješ. Prije no što se kazaljke preklope i učine da netko pomisli na Tebe.¹

Otvaraš oči i ustaješ, ne bi li izbjegao nabranje onih kojima nedostaješ.

Prilaziš otvorenim vratima kupaonice.

Čuješ kapanje vode i osjećaš miris dezinfekcijskog sredstva.

Kako prilaziš tako u ogledalu vidiš mutne obrise svog tijela.

Kad priđeš sasvim blizu, prvi put nazireš vlastito lice. Ali ga ne prepoznaješ. Još ćeš tri puta vidjeti vlastito lice, ali ta će zrcaljenja biti sasvim slučajna.

U kupaonskom ogledalu, dakle, nisi prepoznao vlastito lice.

To se događalo i ranije.

Nema mjesta panici.

Ne prepoznati vlastito lice zapravo je prednost. Bolje da ne znaš što si sve sposoban. Na što si sve spreman.

Okrenuo si glavu i lice je nestalo kao da ga nikad nije ni bilo.

Da bi ono što si naumio izveo kako treba, bolje je ne prepoznati se.

Činiš veliki manevar. U zamahu se okrećeš na peti, izlaziš iz kupaonice, prelaziš preko sobe i prilaziš prozoru. Obilježavaš teritorij. Želiš im pomoći da što lakše rekonstruiraju tvoje kretanje kad shvate da si ovdje proveo svoje posljednje sate prije odlaska u zračnu luku.

Rukom dodiruješ spolovilo.

Guraš prst u nos.

Osjećaš miris spolovila.

Htio bi svojom opuštenošću izazvati nečije simpatije. Kad bi netko znao da si tu, potpuno otvoren utjecaju.

Još snen. Prije no što se potpuno posvetiš zadatku.

Sumanutoj DIVERZIJI koju planiraš.

Izgovorio si je. Jutros prvi put.

Sanjao si tu riječ. Kako svijetli u mraku. Treperi u nekoj idiličnoj sceni mračne pustoši poput neona. Jedna jedina riječ. Kao putokaz.

Miran si.

Okreneš se prema sobi. Obuhvatiš je pogledom.

Hotelska soba 3 puta 5 metara. Neutralni uzorak tapeta idealan da se po njemu kao po godovima iščita vrijeme i rekonstruiraju želja onog koji je nekada boravio ovdje. Tapete su ukrašene stiliziranim motivom rascvjetanog ljiljana, koji, nalijepljen naopako, izgleda poput raskošnog penisa s velikim glavićem koji izbacuje spermu. Slučajnost? Ili je nečija žudnja ostala razmazana po posivjelim zidovima hotelske sobe kao po skladištu žudnji.

Možeš li pokušati odgonetnuti tko je u toj sobi boravio prije tebe. Pokušati rekonstruirati najtočniju sliku drugoga. Vidjeti koliko vrijedi tvoje cijelo iskustvo? Zid presijeca sobu napola u smjeru istok–zapad. Možda je ranije bila dio većeg apartmana. Ili sale za ples. Netko mora biti s druge strane. U međuprostoru.

Desno od ulaza nalazi se mali stol s pridruženom stolicom. Na stolu u plastičnoj fascikli kućni red i pravila ponašanja. Jednokrevetna soba predviđena je samo za jednu osobu. Posjetitelji mogu ostati najkasnije do 22 sata. U protivnom će hotel prema unaprijed određenom cjeniku biti prisiljen naplatiti pomoćni ležaj. To je ispisano podebljanim slovima. Izdvojeno pravilo koje se ne bi trebalo kršiti. Bez obzira na žudnju i individualnu sklonost da kršiš pravila i rasturaš nametnute sustave. U hotelskoj sobi boravio si 7 dana. Bez pokušaja da se osjećaš kao kod kuće ili da svjesno pokušaš prepoznati prostor kao dio neke druge situacije.

---

¹ Tko bi mogao misliti na tebe dok ležiš u sobi hotela koji je nekada bio posljednja utvrda nakon koje je sloboda bila uvjetovana svakodnevicom?

Nikada prije nisi bio u toj sobi. Nikada je nisi sanjao. Nikada ti o njoj nitko ništa nije govorio. Nisi vidio fotografije. Nisi prepoznao miris. Uzorak tapeta ne čini ti se poznatim. Nikada te ni jedan stranac nije doveo u takvu ili sličnu sobu i pustio te da se svučesh u kupaonici. Potpuno ti je strana njena arhitektura, prostorna nelogičnost, svjetlo što ulazi kroz prozor okrenut zapadu.

POTPUNO TI JE NEJASNA NJENA FUNKCIJA.

Zašto bi se onda prisiljavao prepoznati je?

Otvaraš prozor. Može biti ili hladno ili toplo. Ovisi o dobu godine. Uzmimo da je tog dana ili dan prije ponovo započeo ciklus ljetnog solsticija.

Temperature su previsoke.

Osjećaš kako ti tijelo svaku moguću tvar proizvodi u prevelikim količinama. Obrijao si pazuhe, skratio stidne dlake i dlake na prsima. Da bi tijelo imalo što manje mjesta pogodnih za vlastitu volju. Pokazuješ se svijetu, urbi et orbi, kao posljednji licemjer kojem bezuslovno vjeruju. Opasno se naginješ kroz prozor. Kad svijet promatraš s visine, odnosi veličina uvijek idu svijetu u korist. Ti si malen. Još se malo naginješ prema van. Osjećaš kako ti vjetar začinjen mirisom pilećih štapića i slatke svinjetine ulazi u glavu i puni je kao posudu. Odmah iza ugla nalazi se kineski restoran. Stalni posjetitelji uglavnom su Kinezi, rodbina i prijatelji vlasnika, i Turci koji nastanjuju obližnje blokove socijalnih stanova.

Od mirisa si ogladnio.

Prilaziš stolu.

Na stolu je.

Jučer si ga završio, stavio u kovertu, liznuo rub i zatvorio.

Pismo.

Na stolu pored svih drugih stvari. Bijela koverta. Format amerikanke: 230x110 milimetara. Uzimaš ga u ruku, zatim opet položiš na stol.

Nepotrebna gesta. Osim ako ne želiš naglasiti važnost pisma u DIVERZIJ (izvedbi) koja slijedi.

Zatvaraš prozor. Navlačiš zavjesu. U polumraku bolje misliš. Želje su slobodnije ako se svijet jedva nazire.

Potrbuške legneš na pod.

Preko stolice leži prebačeno odijelo. U kadar ti ulaze rukavi sakoa i cipele očišćene od blata i prašine, uredno složene uz radni stol. Kugla napravljena od para čarapa ubačena je u jednu od cipela.

Svejedno koju.

Ili lijevu ili desnu.

Netko bi u tome mogao prepoznati tvoje navike. Tvoju ideološku opredijeljenost. Pripadnost političkim frakcijama. Sklonost tihom ali djelotvornom aktivizmu. Tvoju urednost. Tvoju povijest bolesti. Danima nakon što napustiš ovu sobu, netko bi mogao tražiti sitnice nevidljive oku i pokušati od njih napraviti tvoj psihološki profil i iz njega iščitati tvoju nikad ispunjenu želju o UREDNOM ŽIVOTU.²

Kad ti već odbijaš misliti o drugome, netko bi mogao pokušati baviti se tobom i rekonstruirati što si radio posljednjih dvanaest sati. Jesi li obavljao nuždu. Veliku i malu. Gledao tv. Istuširao se prije spavanja.

Masturbirao u krevetu. Obrisao ruku o plahtu. Krvario. Zašto bi krvario?

Netko bi mogao debelo promašiti. Uredan život i spontana krvarenja potpune su iluzije.

Netko bi mogao napraviti promašenu krivulju želja. Re-

---

² Kada je riječ o kratkoročnim osobnim očekivanjima, u Hrvatskoj je sada, u odnosu na EuroBarometer 63, dva indeksna boda više i optimista i pesimista, dok se za tri boda smanjio broj rezigniranih, a za bod onih koji na pitanje nisu znali odgovoriti. Iznadpolovičan je broj optimista samo u srednjoškolskostudentskoj dobnoj skupini. Najviše je optimista, 40 posto, u Zagrebu, a najmanje, 23 posto u Slavoniji. Prosječni je Europljanin samo tri posto veći optimist od prosječnoga Hrvata, ali i sedam posto manji pesimist. Gotovo polovica prosječnih Europljana, 49 posto, ne očekuje da će se njihov život u idućoj godini promijeniti. (Eurobarometer istraživanje 64)

konstruirati karakter koji uopće nije tvoj, ali koji bi mogao proći kao idealni ti. Kao onaj koji si oduvijek želio biti. O kojem si oduvijek maštao. Čije si obrise tako dobro mogao vidjeti, ali nikada ih učiniti vlastitim. Onaj koji krvari ali se zbog toga ne osjeća kao junak. Za tako nešto oduvijek je bilo premalo vremena.

Kao što je uvijek premalo vremena da bi shvatio što znači umrijeti za pravu stvar.

Kako romantična sintagma.

Mogao bi je razvijati kao beskrajnu varijaciju, kontrapunktirati je svakoj ideologiji, svakom sustavu kad bi mogao pronaći dovoljno sigurno mjesto.

Mjesto koje je spremno riskirati.

Neko mjesto prizemljenije od ovoga.

Tlo pod tvojim nogama više nije sigurno.

Dok potrbuške ležiš i razmišljaš o smrti za pravu stvar, osjećaš vibraciju koja trese čitav kat svaki put kad se pokrene mehanizam dizala u hodniku. Tijelo ti prenosi vibraciju na osjećaj sigurnosti na kojem si toliko radio posljednjih dana. To je trenutak kad bi sve moglo biti izgubljeno. Samo jedna vibracija mogla bi srušiti cijelu konstrukciju uvjerenja u niz postupaka koje se spremaš izvesti. Moraš pronaći način da budeš jači od vibracije. Odupireš se rukama o izlzanu sintetičku podnu izolaciju, podigneš se i onda ponovo spuštaš dok vrškom nosa ne dotakneš pod. I tako sve dok ruke mogu izdržati težinu tvog tijela. Dok ti se tijelo ne počne grčiti a grč u mišićima nadvlada sumnju. Glasno brojiš. To traje dovoljno dugo da osjetiš kako ti se glava ispraznila od svake sumnje. Ali to nije dovoljno. Prebaciš se na leđa, skupiš dlanove na potiljku i podižeš trup dok kontrakcija mišića ne izazove osjećaj zadovoljstva, osjećaj da voliš svoje tijelo. Udišeš kroz nos, izdišeš na usta ipuštaš da se slina raspršuje svud uokolo. Po podu, po nogama, po prsima, po licu. Znoj ti teče niz leđa i butine i skuplja se u izbrijanim pregibima. Sklizak si poput ribe. Ni jedna misao ne traje dulje od tri sekunde.

Sada si najbliže pornografskoj slici boga.

Prvog dana kad si stigao ovamo, pojma nisi imao što se od tebe očekuje.

Pomislio si da si na krivome mjestu. Misao da si se greškom našao na ovome mjestu potakla te da osjetiš odgovornost i pronađeš razlog zbog kojeg si se našao na ovome mjestu. Razlog veći od ovog koji ti trenutno pada na pamet.

Festival srednjeeuropskih pisaca. Trajao je pet radnih dana. Od ponedjeljka do petka. Tvoja je uloga bila mala, nezamjetna, ali bio si potreban zbog prosjeka. Nitko te nije prepoznao. Oni koji su znali tvoje romane, nisu prepoznali tvoje lice. Oni koji su prepoznali tvoje lice, nisu mogli sjetiti se odakle te poznaju. Ispalo je da prijevodi tvojih romana ne izgledaju kao tvoji. Ko da te izdao jezik i onemogućio da ljudi koji prolaze kongresnom salom povežu naslovnice tvojih knjiga s tvojim licem. Ili tvoje lice s tim knjigama ili s bilo kojom knjigom predstavljenom u katalogu. Ipak, pri svakom mimoilaženju pozdravljali su te kimanjem glave, pogledom punim poštovanja i začinjnim intelektualnim smiješkom. Onim koji ne otkriva zube i koji sadržava suzdržani oprez jednog članaiskusne demokracije. Učinilo ti se da znaju o tebi više no što sam o sebi znaš. Ili su te samo sažaljivali zbog pogreške koja se dogodila prvog dana a koju ti još uvijek pokušavaš shvatiti kao logičku pogrešku. Premda ti se čini da je pogreška zapravo uvijek želja da djelovanje još nakratko zadržiš u vlastitom tijelu, za sebe.

Djelovanje kao jedinu ideologiju za koju se još ima smisla boriti.

Zadržati pravu stranu.

Ostati na pravoj strani.

Ne posustati.

Ustrajati.

Boriti se.

Biti uporan.

Na osjećati strah.

Što bi uopće moglo krenuti krivo?

Na brzinu isplanirane akcije uspješno su izvedene u istom postotku kao i dugo planirane i razrađivane akcije.

Ležiš na podu dok ti se tijelo suši i buljiš u mrlju na plafonu.

Prije nego što ustaneš, odjeneš se i kreneš, htio bi učiniti još nešto za sebe. Ostaviti neki znak onome koji će nakon tebe spavati u ovoj sobi i buljiti u plafon.

Mrlje na plafonu podsjećaju te na još neotkriveni kontinent.

Kontinent kojem prijeti katastrofa.

Kontinent koji je preživio katastrofu.

Neku čudnu, incestuoznu simbiozu kontinenata.

Podižeš se s poda. Privučeš stolicu ispod mjesta gdje se na plafonu nalaze mrlje. Popneš se i olovkom napišeš FIND ME ON THE MAP, IF YOU CAN.

Vrijeme je da kreneš.

Ostatak plana izvodiš organizirano poput najuvježbanijeg vojnika.

Dok ne izađeš, krećeš se hotelskom sobom kao ničijom zemljom.

Odijevaš košulju, zatim hlače. Vežeš kravatu. Navlačiš čarape. Zatim cipele. Pomičeš nožne prste da bi osjetio koliko prostora za manevar imaš.

Poput malog praznovjerja.

U crnu kožnu torbu spremaš stvari sa stola. Ono što ti je potrebno za izvedbu. Ništa više od toga. Sve što ne stane u torbu ubacuješ u navlaku za jastuk i iznosiš sa sobom iz hotela. Dokaze da si boravio u ovoj hotelskoj sobi, u ovome gradu, moraš uništiti.

Od trenutka kad napustiš sobu, svaki tvoj korak u potpunosti je proračunat. Nema suvišnih gesti. Nema zaibušavanja. Nema nepotrebne mimike koja bi otkrila razočaranje. Ili tugu.

Napuštaš hotelsku sobu s namjerom da se nikada ne

vratiš. Da bi takva odluka bila dosljedno provedena, moraš bit praktičan.

Koračaš hodnikom hotela čija te izolacija podsjeća na katove velikih zatvorenih robnih kuća. Ne čuješ vlastite korake. Potplati tvojih cipela upadaju u izgaženi tapison.

Hodnici hotela osigurani su videokamerama. Na kraju svakog hodnika nalazi se jedno riblje oko. Kamera za nadzor koja prati svaki tvoj korak, svaku tvoju gestu. Potruditi ćeš se da oni ne primijete da si ti primijetio njih.

Prilaziš recepciji. Odjavljuješ se. Uzimaš svoju putovnicu, spremaš je u torbu.

Izlaziš iz hotela i Kurfürstenstraße koračaš prema stanici podzemne željeznice koja je označena kao da se radi o rudniku zlata. Uvijek ponovo, uvijek ponovo, kao da nikada do sada nisi stajao pred otvorenim krajolikom, dirne te pustoš grada. Između ulica njišu se beskrajne čistine koje izazivaju vrtoglavicu. Nesigurnost u namjeri. Hoće te pokolebati. Natjerati te da zamisliš brod kako ti prilazi i prijeti. Velika prijeteca grdosija usred grada. Greška koja proizvodi prepreku u tvojoj je glavi. Okreneš se oko sebe i potražiš kontejner. Priđeš mu i ubaciš u njega navlaku za jastuk sa stvarima koje nitko nikada ne smije pronaći.

Na pustoj ulici nitko te ne primjećuje. Mirno se udaljuješ od kontejnera. U idealnim kadrovima kontejner bi odletio u zrak u trenutku kad se hladnokrvno i dovoljno udaljiš. Usporena snimka eksplozije na tvom licu ne bi izazvala ni treptaj. Ponavljala bi se u beskraj, brišući s tvog lica najprije oči, zatim nos i usta, dok ne ostane samo mrlja nataknutna na ramena. Korak ti je umjeren. Ne pokazuješ paniku. Dlanovi su ti suhi. Podižeš glavu prema nebu.

Vremenski uvjeti ovise o godišnjem dobu. Recimo da je situacija sljedeća. Oblačno. Vjerojatnost padalina 77%. Temperatura 18 °C. Vjetar istočni. Od trenutka kad si

izašao ih hotela vidiš ulaz u stanicu podzemne željeznice. Ostaje ti još nekoliko metara do pokretnih stepenica koje će te pustiti u utrobu zemlje.

Ponavljaj kao tablicu množenja svaki dio plana koji si zamislio izvesti.

Jedino ćeš tako uspješno obaviti zadatak.

Lice ti je mrtvački ozbiljno. Hladno.

Potplati tvojih cipela odjekuju po betonskoj podlozi perona. Dolazi podzemni vagon koji će te odvesti do zračne luke.

Ulaziš u vagon.

Trudiš se ostati neprimjetan.

Prije no što uđeš u kompoziciju podzemne željeznice, zapuhne te miris paljevine, rakije i neoprانog kontejnera. Ne možeš mu odrediti izvor.

Duboko udišeš. Miris je toliko prepoznatljiv da si razvio otpornost. Ignoriraš ga.

U vagonu podzemne željeznice NIKADA NE MOŽEŠ BITI daleko od drugih. Pristojno si zauzeo svoje mjesto. Označio si svoj prostor. Ne možeš ga prisvojiti ali ga možeš označiti. Tijelo ti je napeto. Sjediš uzdignute glave i ravnih leđa. Noge su ti lagano raširene. Ruke položene u krilo. Pokrete ruku i nogu pokušavaš učiniti neutralnim. U krilo si položio torbu. Izložio si je. Sadržaj torbe bitan je da bi izvedba uspjela. Premda znaš da je ovako nešto već odavno osuđeno na propast. Odjeven si onako kako inače ne bi bio odjeven. Crno odijelo, bijela košulja, crna kravata. Crne cipele. Tog trenutka trideset i pet posto muškaraca i pet posto žena odjeveno je kao i ti.

To je dovoljno za uspješan početak.

Vadiš iz džepa traku papira na koju si crnim flomasterom napisao HERAKLOV SIN³ i ljepljivom vrpcom je za-

lijepiš oko lijeve ruke.

U ovome si sam.

Takav je plan.

Na povratku.

Miris koji možda samo ti osjećaš i dalje je prisutan u tvojim nosnicama. Ne možeš mu odrediti izvor. Kad bi ga morao opisati rekao bi da podsjeća na miris istočnog vjetra, premda je miris koji osjećaš konkretniji od mirisa vjetra.

Ti si izvor.

Tvoja odjeća isparava sve što si pokušao sakriti. Tvoja koža namjerno provocira svojim mirisom. Podigneš ruku, sagneš glavu i pomirišeš se ispod ruke. Ovisno o vrsti nervoze miris će podsjećati na davni osjećaj straha, na ideologiju kojoj se vraćaš, na miris drugog muškarca. Na mješavinu svega navedenog.

S time nisi planirao.

Spustiš ruku. Promotriš situaciju oko sebe.

Pri svakom povratku pokušavaš sakriti kamo se vraćaš. Povratak tako inicira pitanje.

Vrijedi li skrivati?

Pripremio si se. Uzimaš komad bijelog papira, na njega napišeš ime grada u koji putuješ, i okreneš ga prema putnicima u vagonu. Čekaš bilo kakvu reakciju putnika. Ne uznemirava te činjenica što većina ne zna gdje se taj grad nalazi. Oni koji znaju, zagledat će se kroz prozor i pokušati svim silama uvjeriti se da su zaboravili. Pitaš se osjećaju li strah.

Dok slovkaju ili u glavi okreću ime grada, misle da si:

- a) lud
- b) stranac
- c) izgubljen
- d) terorist

---

³ Njegovih je sinova toliko da mi se ponekad čini nemogućim da nismo u nekom dalekom srodstvu, vezani nekim mitskim koljenom, što od mene čini polu-polu-polu, i još tri puta poluboga, ako uzmemo da je polu nešto oko tisuću godina. Unatoč mojim mršavim nogama, izbačenim kostima zdjelice, rahitičnom grudnom košu, šupljom čeljusti i djevojački slabim rukama.

- e) komunist
- f) nacionalist
- g) crnac
- h) homoseksualac
- i) sve navedeno

Onda otvoriš torbu, polako, tako da strah istisne sav autizam koji ih ispunja i još polakše iz torbe izvadiš putovnicu, avionsku kartu i 20 €, i nemarno ih položiš na pod vagona tako da svi vide. Riskiraš da ostaneš bez svega, da napraviš problem sustavu koji je zadužen za rješavanje problema. Sustav koji rješava probleme ukradene putovnice, karte i novca, nema svojih problema. Ti si problem sustava. Tvoja je gesta pokušaj da im napraviš posao. Kamere u vagonu već su te snimile. U sustavu je dan znak za opasnost. Ništa se još nije dogodilo ali tvoja intencija/namjera je prepoznata. Ti iniciraš problem premda ničime ne ugrožavaš drugoga. Ništa se, međutim, neće poduzimati sve dok se netko od putnika u vagonu ne zaleti i oduzme ti novac, putovnicu i kartu. Ali na takav čin u ovome trenutku nitko nije spreman. Nitko se ne usuđuje. Ne žele da ih sustav vidi kao problem. Svatko od pedesetak putnika odabrao je vlastitu točku u koju nepomično bulji. A ta točka nisi ti.

Ignoriraju te.

Pripremio si se. Znaš na kojoj stanici trebaš napustiti vagon. Podižeš s poda putovnicu, avionsku kartu i 20€ i spremaš ih u torbu. Ustaješ. Rukama izravnaš hlače.

Popraviš traku oko lijeve ruke tako da slova budu uočljiva. Namjestiš kravatu. Skineš naočale, prstima pritisneš oči. Ponovo sjedneš. Odvežeš i zavežeš cipelu. Najprije desnu, zatim lijevu. Zatim ponovo ustaneš. Ako su ti ramena opuštena, ispravi ih. Okreni se prema prozoru. Pogledaj u mrak sigurno, kao da znaš gdje si. Možda na trenutak pomisle da je sve to igra koja će uskoro završiti i oni će jedni drugima udijeliti aplauz kao nagradu za sudjelovanje. Kako kompozicija vlaka usporava, tako tvoj odraz u prozoru vagona opet postaje sličniji tebi. Uzimaš torbu, napuštaš svoje mjesto i prilaziš vratima za izlaz.

Pravovremeno pritišćeš dugme za otvaranje vrata. Tvoje strpljenje raste kako vlak usporava. Mogao bi čekati na izlaz satima. Tebi to nije problem. Čekati satima uobičajena je praksa ako se nešto želi ili ako postoje planovi da se nešto postigne.

Oko desnog zapešća nosiš sat⁴.

Pogledaš na sat. Put do aerodroma trajao je približno četrdeset minuta. Sedam minuta duže no što si procijenio. Izlaziš iz vlaka. Vrata za tobom zatvaraju se. Prilaziš pokretnim stepenicama iznad kojih stoji znak izlaza na aerodromsku zgradu. Usput iz torbe vadiš tlocrtni plan⁵.

Aerodromska zgrada podijeljena je na tri razine. Tlocrtni raspored ni po čemu se ne razlikuje od nekog tvorničkog kompleksa. Podsjeća na krnje slovo H. Terminal

---

⁴ Swatch. Iz serije From Russia with Love. Umjesto brojke 12 ima malu crvenu zvijezdu.

⁵ Berlin International Airport in Tegel is an airport in Berlin, Germany. It lies in Tegel, a section of the northern borough of Reinickendorf. Tegel is referred to as the „Frequent Flyer Airport” and has the most scheduled flights of the three airports serving Berlin. In 2006, it served 11.8 million passengers. The airport is scheduled to close in 2011, six months after the formation of a new terminal expansion and the renaming of the Berlin-Schönefeld International Airport to the Berlin-Brandenburg International which is slated to handle all Berlin flights thenceforth. During the Berlin Airlift in 1948, the longest runway in Europe (2,400 m) was built at Tegel. Modern facilities were built in the 1970s, and Tegel began to replace Tempelhof International Airport as the main airport of West Berlin. Tempelhof, surrounded by urban development, was too noisy and its runways were too short for modern jumbo jets. During the Cold War, because of the special status of West Berlin, air traffic was restricted to Allied airlines (particularly Air France, Pan American World Airways and British Airways). Tegel Airport is notable for its hexagonal terminal building around an open square, which makes for walking distances as short as 100 ft. from any airplane, through luggage and custom, to taxi or bus.

A zauzima cijeli prvi kat i služi kao dolazni terminal. Uz prostore za dolazak i dočekivanje putnika na raspolaganju je nekoliko kafića, informacijski pult i prodavaonica koja je na mapi označena malim simbolima knjige, lule i poklona. Na karti koju imaš u ruci u samom centru terminala A smješten je VIP salon označen simbolom čovjeka koji sjedi ležerno prekrštenih nogu dok mu iznad glave lebde slova VIP. Dodatni VIP salon nalazi se na drugom katu zgrade, ali je označeno da se do njega može, samo ako je tako naznačeno na putnikovoj karti. Ulaziš na terminal A u prizemlju. Karta te vodi ravno u središte najveće gužve. Prizemni terminal A mjesto je odlaska. Koračaš ravno u neopisivu strku i gužvu. To je mjesto s kojeg ljudi odlaze. Nervoza terminala A vrši utjecaj na vitalne funkcije tvog tijela.

Glavobolja je jedan od simptoma.

Znojenje drugi.

Bol u prsima treći.

Ignoriraš simptome. Pokušavaš organizirati plan svog kretanja. Ti nisi putnik kao što su drugi putnici. Tvoj zadatak nije samo otkrivanje.

Pazi da te organizirani mehanizam kojim se stvari oko tebe događaju ne ponese. Ne zaboravi da imaš plan. Plan koji moraš izvesti do kraja.

Konzultiraš mapu koju držiš u rukama.

Izlazi od 1 do 15 rezervirani su za terminal A.

Boje u tlocrtnom rasporedu upućuju smjer kojim se trebaš kretati. Od hladne prema toploj. Od tamno plave prema narančastoj. Uz dva glavna terminala A postoje još terminali B, C i D. Svaki od njih predstavlja terminal A u malom sa svom potrebnom infrastrukturom. Služe odlascima oko kojih se rijetko stvaraju gužve i gdje ponuda i potražnja svojom dinamikom nemaju ambicija donositi preveliku ekonomsku dobit. Terminali B, C i D nemaju VIP salona. Gledano iz tlocrta, nemoguće je predvidjeti hijerarhijsku piramidalnu strukturu koja se otkriva u vanjskoj formi zgrade. Prostor korektno skriva

svoja nedostupna mjesta. Tebi ona u ovome nisu ni potrebna. Upravo suprotno. Mogućnost da se približiš većem broju ljudi tebi upravo ide na ruku. Nakon što uspiješ pronaći točku na kojoj se nalaziš, kreneš hodnikom udesno.

Put do mjesta gdje ćeš obaviti check in popločen je sjajnim mramornim pločama koje se u noćnim satima svakodnevno lašte. Žene koje lašte mramorne podove uglavnom šute. Vjerojatnost da su njemačke narodnosti manja je od 10%. Baš kao i žena koja radi za malim priručnim šankom na kojem se može kupiti kava. Baš kao i žena koja prazni kante za otpatke duž širokog hodnika. One su idealne kao argument kad izvodiš teoriju o kapitalističkom iskorištavanju jeftine radne snage, ali ako ih imalo poštuješ, nikad ih više nećeš iskoristiti kao argument. Pusti ih da rade u tišini. Za to im ne treba jezik. Baš kao ni tebi. Ono što govoriš, nebitno je. Nitko te ionako ne razumije. Sadržaj tvoje torbe jedina je stvar koja ti je preostala. Više ništa ne posjeduješ, ali trudiš se zadržati izgled ravnopravnog građanina svijeta.

Ne zaboravi, pravila prema kojima je uređen sustav koji te okružuje legitimna su do posljednje točke ustava.

Vrlo je malo potrebno da bi prekršio pravilo.

Svjesno ili ne. Budi pažljiv.

Prolaziš hodnikom kojim ne vidiš ni kraja ni početka. Gužva je umjerena. Vjerojatnost padalina, s obzirom na sivo nebo, narasla je. U glavi zamišljaš krivulju vlastite putničke nervoze. Ako je usporediš s krivuljom nervoze iz zubarske čekaonice, ona drastično raste.

Grafikon postaje premalen.

Prilaziš šalterima za check in. Pogledaš na sat. Prolazak hodnikom uzeo ti je deset minuta od izvedbe. Ono što piše u vodiču po Tegelu, laž je. Heksagonalno organiziran prostor ne štedi vrijeme. Rade tri šaltera od deset postojećih. Na šalteru četiri i pet sjede žene. Na šalteru šest sjedi muškarac. Ovako iz daljine izgleda mlad

i lijep. Premda je najveća gužva, staneš u red na šalteru broj šest. Zbog potreba izvedbe. Ne zbog vlastitih afiniteta.

Pred tobom je sedmero, desetero, dvanaestero ljudi. Dok stojiš na začelju, gledaš im u potiljak; pokušavaš im pronaći zajedničke crte i prema obliku glave odrediti mjesto njihova odredišta.

Bilo koje dodatno obilježje po kojem se razlikuju od ostatka optimističkog svijeta, olakšat će ti posao. Premda perut i masna kosa više ne upućuju na socijalizam s ljudskim likom kao jedini izvor. Stvari su se u međuvremenu izmiješale. Kapitalizam mora imati svoje simptome⁶.

Na šalteru za check in sjedi mladi nasmijani muškarac. Teško je odrediti njegove godine. Svi zubi na broju. To je uvjet prema kojem su ga zaposlili. Njegova uslužnost obrnuto proporcionalna je s osjećajem tvoje bezvrijednosti dok mu pružaš putovnicu i kartu, znajući da nije u stanju pročitati i izgovoriti tvoje ime kako treba. Možeš ga zamoliti da to učini kako bi se uvjerio. Mogao bi dovesti ga u situaciju dovoljno neugodnu da osjeti potrebu za osvetom i smjesti te u stražnji dio aviona. Trenutak odluke. Želiš li toliko riskirati i tražiti ga da pročita tvoje ime?

Podnijeti rizike koje donosi jedna takva improvizacija? Ne.

Sve vrijeme dok se bavi tvojim papirima ne skida osmijeh s lica. Njegov je osmijeh znak promišljene poslovne etike.

Ohrabruje te da se osjećaš ravnopravnim premda ti ne može izgovoriti ime. Ili ga može izgovoriti tako da ga više ne prepoznaš kao svoje. Tako da to više nisi ti. Njegov osmijeh čini da se osjećaš hrabriji no što on misli da si u stanju, pa ti iz džepa vadiš još jednu traku papira s natpisom HERCULES SON i pružiš mu je kao znak pažnje. On te gleda. Prihvati papir s natpisom, pročita, zatim te opet pogleda. Usmjeriš njegovu pažnju na svoj lijevi rukav i na finom engleskom kažeš; If you think on „conception of ethics as the ethics of other, or the ethics of difference”⁷, than put this sign around your left hand.

Najprije te gleda, onda se lagano pomakne od šaltera prema stražnjem zidu, pa okrene glavu prema radnici sa svoje desne strane i pogleda je. Njegova gesta je poziv u pomoć. Na tebi je da smiriš situaciju. Kažeš mu; I find you to be extremely attractive other. I can't really explain why.

Sama činjenica da razumije što govoriš bez obzira na ono što govoriš, već je dovoljna da podnese vlastitu paniku. Osmijeh koji je na trenutak nestao, vraća se na njegovo lice. I dalje te gleda kao ravnopravnog. Samo drugačijeg. Tebi to ne smeta. Gledaš ga i čekaš da nešto kaže. Bilo što. Samo da se izjasni. Zatim pogleda mimo tebe i kaže; Gate D4. Next, please.

Jedan:nula za atraktivnog muškarca za šalterom.

Napraviš dva koraka udesno. Pogledaš na sat. Stajanje u redu uzelo ti je između sedam i petnaest minuta.

---

⁶ Hipertimestički sindrom od kojeg boluje za sada dvoje registriranih, dobio je naziv prema starogrčkoj riječi thymesis što znači sjećanje. A. J. sjeća se svakog trivijalnog detalja svog života, počevši od ranih tinejdžerskih godina. Dovoljno je reći datum i ona spremno odgovara. Upitate li je što se dogodilo 16. kolovoza 1979. godine, s lakoćom će odgovoriti da je tog dana umro Elvis Presley. Na pitanje što se dogodilo 25. svibnja 1979. godine, odgovara da se tog dana u Chicagu srušio avion DC10 kompanije American Airlines i da je tada poginulo 275 putnika.

Brad Williams radijski voditelj pristao je ne samo sudjelovati u istraživanju nego je dopustio da se njegov identitet otkrije javnosti. Tijekom testiranja Williams je točno identificirao dane 20 različitih događaja, uključujući rođenje bebe iz epruvete 1978, tragediju u indijskom Bhopalu 1984. te pobjedu tenisačice Billy King nad kolegom Bobbyjem Riggsom 1973. godine.

Oba slučaja primjeri su ljudskih kalendara. Nije poznato kako pohranjuju te informacije tako detaljno.

Izvan granica Sjedinjenih Američkih Džava nije zabilježen ni jedan slučaj hipertimestičkog sindroma.

⁷ Alain Badiou: *Ethics, An Essay on the Understanding of Evil*, Verso, London 2002, str. 18.

Bez panike. Vrijeme je kategorija koju si prilagodio sebi. Po potrebi ga možeš usporiti ili ubrzati. Odrediti brzinu otkucaja sekunda. Premda u tvojoj izvedbi nije presudan određeni trenutak. Sekunde ne otkucavaju do nekog presudnog, označenog vremena. Sve može biti odgođeno zauvijek. Možeš samo proći i napustiti ovo mjesto kao da nikada nisi bio ovdje. I ljudi pored kojih prolaziš nikada neće znati koliko su sreće zapravo imali. Susret s tobom loš je predznak u natalnoj karti. Ali hodnici kojima prolaziš preširoki su da bi se dogodilo neizbježno.

Tebi je za izvedbu potreban idealan trenutak, morbidno spokojan duh vremena, svršeno istkano ustrojstvo svijeta.

Imaš vremena. Ti nastupaš u trenutku kad sve oko tebe uspava svima poznati Allegro ma non tanto što dolazi sa zvučnika u stropu šišteći poput plina. Nitko ne zna da će upravo taj Allegro ma non tanto ući u njihov ušni kanal i ostati tamo zauvijek.

Pogledaš na kartu. Svaki odvojak od glavne prometne aerodromske žile čini se idealnim mjestom za 15 minuta slave sa svom melankolijom koju nosi granica istočnog fronta.

Sljedeća točka je mjesto pregleda sadržaja tvoje torbe. Sadržaj tvoje torbe nikoga ne ugrožava. Fotografija Heinerja Müllera⁸ izrezana iz novina zajedno s nepotpisanim

komentarom.⁹ Nekoliko listova papira. Crni flomaster. Ljepljiva vrpca. Moleskine notes s bilješkama koje nikad nećeš iskoristiti. Plan aerodroma Tegel. Jedan pornografski časopis na njemačkom. Pismo Heineru Mülleru otipkano na mašini. Knjiga *A Heiner Müller Reader* koju je preveo i uredio Carl Weber s predgovorom Tonyja Kushnera. Mont Blanc nalivpero izrazite sentimentalne vrijednosti. Putovnica. Avionska karta. 20€.

Nastavljaš hodnikom prema mjestu za pregled prtljage. Usput staneš u prodavaonici novina i zatražiš auf seinem besten Deutsch koji možeš proizvesti.

Kažeš: Ich hätte gern „Die Zeit“, bitte.

Fraza je dovoljno kratka da je možeš izvesti besprijekorno. Premda ne čitaš njemački niti razumiješ više od naslova novina koje kupuješ, uvježbao si frazu besprijekorno i žena koja prodaje novine, prema crtama lica i boji kože, vjerojatno Turkinja, uopće ne obraća pažnju na besprijekornost tvog njemačkog. U znak razumijevanja, lagano kimneš glavom. Ona prihvati tvoju gestu i nasmije se.

Preklopiš novine i nastaviš mirno hodnikom prema izlazu D4. Staneš, spustiš torbu pored sebe i na karti potražiš izlaz D4. Najprije ga ne možeš pronaći. Onda ugledaš mali odvojak označen šifrom D4.

Izlaz D4 nalazi se na samom kraju aerodromskog kompleksa. Daleko iza svih zona besporezne trgovine, ka-

---

⁸ Writer, born 1929 in Eppendorf, East Germany. Initially a journalist, he worked at the Maxim-Gorki-Theater in East Berlin (1958–9), was a playwright for the Berlin Ensemble (1970–6), and became one of its directors in 1992. A Communist, his work was influenced by Bertolt Brecht and is vigorously antifascist, humanist, and later also critical of the socialist regime in East Germany. He wrote plays together with his wife, Inge Müller, and adaptations of Shakespeare and classical drama, including *Philoktet* (1965) and *Oedipus Tyrann* (1968). One of the most significant and much-performed playwrights of the 20th-c, he was awarded the Georg-Büchner-Preis in 1985 and the Kleist Preis in 1990.

⁹ Poznata fotografija Josepha Gallusa Rittenberga pokazuje istočnonjemačkog pisca Heinerja Müllera kako se spušta u šaht iznad stanice berlinske podzemne željeznice. Poklopac šahta leži pored otvora, odbačen na blokove renovirane i nanovo popločene stanice. Desno gore putokaz na pokretnim stepenicama pokazuje AUFWÄRTS (gore). Gore lijevo krupna i bezglava Berlinka nosi vrećice sa stvarima. Fotografija je ispunjena metaforom – Müllerovog vlastitog pristupa smrti, bijega od mukotrpne obnove konzumerističke Njemačke i spoja Marxove slike revolucionarne krtice i Benjaminovog „bespomoćnog anđela” nestalog u podzemlju zajedno s duboko zakopanom mudrošću masa, čekajući neko nevjerojatno uskrsnuće.

fića, toaleta. Izlazi su raspoređeni ovisno strani svijeta prema kojoj putuješ. Jedva si ga pronašao. Dok dođeš do njega treba ti dobrih deset minuta¹⁰. Toliko ćeš manje imati za čitanje pisma, ako se u međuvremenu ne dogodi još nešto na što nisi računao.

Prije izlaza D4 moraš proći pregled prtljage. Ispred tebe je red. Potrebno je nekoliko minuta da pregledaju troje, petero, desetero ljudi ispred tebe. Ne osjećaš paniku.

Još malo i ući ćeš na mjesto izvedbe.

Spuštaš torbu na pokretnu traku.

Prolaziš kroz detektor metala.

Sve je u redu.

Za sada je sve u redu.

Ipak, mogli bi te zaustaviti, izvaditi pornografski časopis i pitati je li to za osobnu upotrebu? Ili neku sličnu glupost. Daljnji koncept izvedbe ovisit će o tvom odgovoru. Pazi što ćeš im dgovoriti. Možeš reći:

- da je to predmet velike umjetničke vrijednosti.
- da je ono što određuje njegovu umjetničku vrijednost tvoj osobni afinitet prema konceptu tijela i da svakako izbjegavaš kapitalistički sustav materijalističkog vrednovanja s obzirom na povijesnoumjetnički kontekst nekog predmeta ili njegove tržišne sveprisutnosti.
- da je taj zbir fotografija uspomena na dragu osobu.
- da nema nikakvu materijalnu vrijednost.
- da nema nikakvu sentimentalnu vrijednost.
- da, za osobnu upotrebu.
- ili, jednostavno, da je taj zbir fotografija dio izvedbe koju trenutno izvodiš.

Puštaju te da prođeš. Uzimaš svoje stvari s pokretne vrpce. Slijediš ljude koji su prije tebe prošli detektor metala i prilaziš mjestu za pregled putovnica. Čovjek iza

stakla kroz mali otvor pruža ruku. Daješ mu svoju putovnicu. On je otvori, pogleda datum do kojeg vrijedi, zatim tvoju fotografiju, pa tebe. Gledaš ga en face, zatim okreneš lijevi, pa desni profil. Uzima pečat i utiskuje ga na prvu slobodnu stranicu. Razriješen si. Sad imaš datum ulaska i datum izlaska. Pet dana koje si proveo u njihovoj zemlji bio si UZORAN GOST.

Dobar stranac.

Inozemni prijatelj.

Afirmirani umjetnik.

Gostujući radnik.

Radnik.

Ostalo ti je još jedino pročitati pismo.

Nakon što ti mladi granični policajac vrati putovnicu, prelaziš preko žute linije i ulaziš u prostor bescarinske zone. Arhitektura tog dijela aerodroma ne razlikuje se bitno od ostatka aerodromskog kompleksa. Nadogradnje, ako ih je bilo, napravljene su u skladu s prvotnim građevinskim nacrtom. Funkcionalno i ugodno ispred lijepog i estetskog. Sa zvučnika čuješ glazbu. Zastaneš. Osluhneš. Nije Allegro ma non tanto koji si očekivao. Barok. Možda Bachove sonate za violinu i čembalo.¹¹ Dobro poznaješ kulturu koju napuštaš. Prije 288 godina ničega od svega ovog nije bilo. Prilaziš velikim prozorima okrenutim prema pustopoljinama koje dijele grad od zračne luke. Okreneš se. Pogledaš oko sebe. Nema bescarinske raskoši koju si očekivao. Jedna minijaturna prodavaonica alkohola. Jedna prodavaonica parfema. I u jednom i u drugom slučaju alkohol. Kreneš niz hodnik prema izlazu D4. Pusto je. Sva vrata i svi izlazi izgledaju neprobojno. Svi nose znak zabrane ulaza. Prilaziš izlazu D4.

¹⁰ Putnicima je ponekad potrebno i nekoliko šetnji da bi shvatili da se kreću u krug.

¹¹ Skladao ih je za profesionalni dvorski ansambl Princa Leopolda. Postoji dokument da je nekako u ovo vrijeme, prije 288 godina Bach putovao iz Cötthena u Berlin. U kraljevskim knjigama navedeni su putni troškovi za Johanna Sebastiana. Razlog putovanja nije naveden, ali pretpostavlja se da je putovao po novo čembalo za Princa.

Kad uđeš u čekaonicu dobro odmjeriš prostor. Pokušavaš ocijeniti koji su mu izvedbeni potencijali. Prostor je velik. Krovna konstrukcija otvorena. Debljina stupova otkriva komplicirani sustav prijenosa težine. Sva težina počiva na njima. Ako se izmakne jedan konstrukcija se neminovno urušava. Kao svod gotičke katedrale. U dijelu stupa gdje mu je promjer najširi postavljene su klupe za sjedenje. Koševi za smeće uza zid. Odmah po ulasku koracima izmjeriš dužinu i širinu prostorije. Osamdeset koraka dužine i četrdeset i osam koraka širine. Zamalo pa nogometno igralište. Napraviš nekoliko šetnji uza sam zid. Prozori su veliki i ravnomjerno osvijetljavaju prostoriju. Osjećaš kako ti se prostor pod nogama lomi. Svoju neiskorištenost polako prepušta tvom kretanju. Lomiš ga po svim osima i pravcima kretanja. Nitko ga nikada nije ovako iskorištavao. Kad mu slomiš osi, onda sasvim usporenim kretanjem uništavaš njegovu funkcionalnost. Ovuda ljudi ili prolaze, ili sjede i čitaju. Ili samo sjede. Pokušavaš pronaći najbolju točku; onu s koje pogledom možeš obuhvatiti cijeli prostor. Nemoguće. Netko će uvijek ostati sakriven iza stupa. Njega ignoriraj. Izbriši i njega i njegovu funkciju. Promotri situaciju i opiši je. Na primjer. Trideset i dvoje. Od toga dvadeset i šestero sjede, dok šestero stoje. Dobna struktura; iznad trideset i pet. Osamnaest žena, devet muškaraca i pe-

toro djece. Prema odsutnosti, umoru i jedva vidljivoj mreni nezainteresiranosti što je prekrila njihova lica, pretpostavljaš da im je cilj jednak tvomu. Da vjerojatno dijelite jezik. Da dijelite jednaku nezainteresiranost za druge ljude. Da se osjećate više kao politički objekti nego kao subjekti. Ali to su već složene konstrukcije koje lako mogu postati opća mjesta vremena kojem pripadaš. Suzdrži se općih mjesta. Zauzmi poziciju, ukopaj se u neki kut prostorije koju ćeš uskoro napustiti. Pogledaj na sat. Pokušaj procijeniti koliko ti je još vremena preostalo. Izvadi iz torbe fotografiju Heinera Müllera. Postavi je na prozor tako da gleda u pustopoljinu što zračnu luku dijeli od grada. Izvadi iz torbe pismo, rasklopi ga i pogledaj na sat. Sada je već sasvim svejedno koliko je vremena preostalo do trenutka kad sintetički ženski glas preko razglasa pozove na ukrcaj. Tvoj konačni odlazak, neminovan je.

Ne obaziri se na vrijeme koje ti je preostalo¹².

Počni čitati.

Čitaj.

Dragi Heiner, ovo neće biti ljubavno pismo. Odnosno, bit će ljubavno samo zato što znam da nikada nećeš na njega odgovoriti. Neće biti ni prijateljsko. Jer osim tvojih tekstova i nekoliko fotografija, ne posjedujem ništa što bi

---

¹² U slučaju da ti uslijed čitanja priđu dvojica naoružanih tipova iz osiguranja, uhvate te ispod ruku i uz što manje buke izvedu iz čekaonice, ne odupiri se, prepusti se njihovim uvježbanim postupcima, oni znaju što rade. Ne može ti se ništa desiti. Sustav je napravljen tako da zna što učiniti s tobom, a da ti ni na koji način ne naudi. Dobit ćeš prevoditelja. Njega iskoristi kao medij preko kojeg nastavljaš izvedbu. Prevoditelj će možda biti žena. Dakle prevoditeljica. Ti nemaš ništa protiv toga. Osim ako ne postoje osobni razlozi zbog kojih želiš da prevoditelj bude muškarac. Pokušaj onda inzistirati na tome.

Improviziraj razloge. Ti si problem, ali ti sustav daje pravo da biraš. Želiš muškog prevoditelja jer više vjeruješ muškarcima. Jer su ti muškarci privlačniji. Jer ti se čini smislenijim da muškarac izgovara tvoje rečenice.

Inzistiraj.

Razloga ima tisuću.

Inzistiraj.

Ako te pitaju kojim si povodom boravio u Berlinu, reci im da si bio gost Heinera Müllera. Možda upali.

nas vezalo u neki intimniji odnos. Ovo pismo neće biti ni pismo jasne političke namjere. Ono će biti sastavljeno od rečenice poput ove; Postoje poslijepodneva kad mi se najmanja pomisao na drugoga čini toliko tražičnom da bih najradije povratio, i onda me bude sram. I to je jedino upozorenje koje ti mogu dati.

Tu sam, pored nekog prozora u nekoj sobi koja bi mogla nalaziti se u nekom od onih mamutskih kockastih socijalističkih hotela kakvi se nikada više neće graditi, a u kakvom si ti možda nekada ranije odsjeo, i gledam jednoličnost nekog naselja koje bi lako moglo biti neki napušteni radnički kvart ili logor, i dalje, kroz pustoš koja se otvara prema kraju zemlje, gledam sâm kraj svijeta koji bi mogao biti bilo koji kraj svijeta bilo gdje. I ne mogu ne zastati pogledom na toj granici iza koje lako može biti novi svijet ili ništa. I zadržim se neko vrijeme na tom kraju i onda samo mali pokret oka i opet sam na početku, u nekoj olinjalnoj zapuštenoj ulici odmah ispod hotelskog prozora, koja nema više nikakvu funkciju osim da služi jednom dječaku koji uporno pokušava održati ravnotežu na biciklu s jednim kotačem. Dječaka, koji ne uspijeva održati ravnotežu i stalno pada, bijes tjera da podigne glavu i ugleda me kako stojim na prozoru, gledam ga i mislim; koja budala. I dok me gleda, njegovo lice naočigled stari, svaki treptaj čini ga sve starijim, kao da mi hoće dokazati da sve što vidim vidim krivo.

S obzirom da ti još uvijek vjerujem, dragi H., reci, kako je to moguće?

Onda opet, stvari možda uopće nisu onakve kakvima se čine s ovog mjesta, u ovo doba dana, u ovo vrijeme, ovako ukrašene neodređenošću, iščekivanjem i putnom groznicom. Možda sam sve umislio. Možda ničeg nema, možda me želja da ti napišem nešto suvislo toliko obuzela da nisam u stanju odijeliti realnost od izmišljenog, moguće od žuđenog, ali ti ćeš to shvatiti, tu moju sklonost umišljanju s obzirom na beskrajnu tišinu

koja me okružuje. S obzirom na šesnaesti kat s kojeg pogled više nema baš nikakvog smisla.

Možda sam sve izmislio.

Baš sve.

Čak i grešku u izvedbi od prije sedam dana, drugog dana mog boravka ovdje. Hodao sam pustim ulicama s osjećajem da sam u tom gradu već ranije boravio. Nekome u posjeti. Nekome donoseći veselje. Osjećaj da sam nekada možda uspio nadvladati zakone prostora i vremena i da sam toga postao svjestan tek kad sam prvi put zakoračio ulicama, taj osjećaj postaje toliko dalek i stran u trenutku kad ga nekome poželim opisati. Jer nema načina da odaberem tehniku, da od svih postojećih medija, odaberem jedan i objasnim sve kao da sam okružen šestogodišnjacima. Strepnja da neću moći objasniti dovela je do prostorne i logičke pogreške.

Sjedio sam skoro puni sat u dvorani za predavanja, čekajući druge sudionike da stignu. Ni na trenutak ne sumnjajući da sam u krivoj dvorani. Sam u osvjetljenoj dvorani tamno-plavih zidova. Jedinu zalutali pisac. Čekao sam da se pojave. Nitko nije dolazio. Osim čistačice koja je nakon skoro sat ušla u dvoranu, pogledala me i jezikom koji smo oboje tog trenutka razumjeli rekla da se pisci družu na katu iznad. U programu je bilo krivo navedeno. Tek napola sam čuo upute koje mi je davala. Toliko mi je začudno bilo čuti vlastiti jezik. Pokučio sam svoje stvari i izašao. Tog dana više se nisam vratio. Osjećaj logičke pogreške bio je jači od osjećaja odgovornosti. Ispričao sam se slabošću koja me svladala. Nakon mizantropije to je drugi najučestaliji simptom kod pisaca.

Nije bilo problema. Takvima poput mene sve se tolerira. Ništa nisam morao sam. Sve su učinili umjesto mene. Ja sam tu i tamo klimnuo glavom u znak odobravanja i razumijevanja. To se od mene i očekivalo. Zapravo ništa. Pomislio sam. Tako mora izgledati be-

skrajni dan. Tako mora izgledati život koji se oteo kontroli. U jednom trenutku shvatio sam da vjeruju svemu što kažem. I onda sam se preplašio i pomislio da je bolje ako prestanem govoriti o slobodnoj volji.

O motivaciji za postupke.

O osjećaju nelagode nad tekstem.

O subverziji kao jedinoj mogućoj istini.

O jeziku. Bilo je dovoljno da samo klimam glavom i smiješim se.

Ne, nisam se morao čak ni smiješiti. Sva pažnja koju sam trebao, već mi je odavno dana. Sve što još mogu jest iskoristiti vrijeme koje mi je preostalo. Pogledao sam na sat. Ništa mi ne može jamčiti da je vrijeme koje pokazuje moj sat upravo vrijeme koje mi je potrebno.

Stojim na prozoru i ignorirajući sve što mi ovog trena pripada zamišljam scenarij¹³ koji bi mogao izvesti kad bih osjećao stid zbog svojih postupaka i svojih želja. Ali stid već davno ne osjećam.

Osjećam legitimnost svake svoje slabosti. Svake prepuštenosti užitku.¹⁴

Sutra ionako putujem.

Ponovo zvona s protestantske crkve. I sirene udaljenih automobila. U međuvremenu je možda prošlo i nekoliko dana. Kako bih to mogao provjeriti?

Ponekad mi se čini da će me tijelo odvojiti od realiteta kao što me riječi odvajaju od istine. Zato sam odlučio šutjeti i raditi. Dao sam si zadatak da svakodnevno moram napraviti najmanje 300 trbušnjaka i 100 sklekova.

U oba slučaja radi se o suprotstavljanju gravitaciji. Tako objašnjeno ne izgleda ni najmanje banalno i ni malo teško, očišćeno bilo kakve ideologije. Ali u trenutku kad se sustavno počnem odupirati u četiri serije od po dva-deset i pet, trenutak je u kojem prestaje postojati išta drugo osim gravitacije.

Gravitacija postaje temeljna sila mog postojanja. Zamišljam njenu boju. Njen miris. Pokušavam pretpostaviti što će napraviti mom tijelu. Kakve će biti posljedice tog silovitog združivanja s nečim što je neminovno poput smrti. U početku tijelo odbija toliku pažnju.

Mišići se grče. Zglobovi pucaju pri svakom odupiranju. Ništa više nije dovoljno čvrst potporanj. I taman kad se počnem gubiti, shvatim da sam ispucao seriju od dva-deset i pet i da smijem stati.

Ostavim tijelo ležati na podu i osjećam kako počinje rasti do herojske veličine. Moje tijelo postaje moje neopisivo tijelo.

Pokušavam ga učiniti većim od riječi. Privlačnijim od pornografskog. Uvjerljivijim od bilo kojeg mrtvog junačkog tijela.

Dragi H., znaš, nitko od nas ne može učiniti previše za svoju snagu, jer smo oduvijek pripadali slaboj vrsti.¹⁵

Slabim članovima društva.

Slabom političkom uvjerenju.

Slabim etičkim nazorima.

Slaboj naciji.

Slabom dijelu ujedinjenog svijeta.

---

¹³ Podižem slušalicu telefona i pritišćem broj centrale. Žena s druge strane pita kako mi može pomoći.

Kažem da bi mi puno značilo kad bi upisivanjem šifre u programu svog hotelskog kompjutera dekodirala porno kanal na televizoru u mojoj sobi. Svakako, gospodine, odgovara, trebat ću samo broj vaše kartice. Izdiktiram joj broj kartice. Koji vremenski paket želite, pita me. Vremenski paket?

Ponavljam. Da, odgovara žena s druge strane. Sto i dvadeset minuta. Dvjesto i četrdeset minuta.

Tristo šezdeset minuta. Sto i dvadeset. Ima li nešto kraće, pitam? Nema, odgovara. Sto i dvadeset je najkraće. Onda to, odgovaram, svjestan svih konotacija koje odabir toliko kratkog vremena donosi sa sobom.

¹⁴ Koliko neutažive želje čovjek zapravo može podnijeti?

¹⁵ Heiner Müller smoked exclusively Monte Cristo cigars.

Slabim ambicijama. Bez želje za posjedovanjem. Bez želje za odlučivanjem. Bez želje za upravljanjem. Ako mi nestane tijelo, ostat će samo slabost. Zato uvijek treba povećavati brojku.

Tristo sklekova jer ne vjerujem u svoju pamet.

Tristo jedan sklek jer vjerujem u samodostatnost.

Tristo dva skleka jer ne vjerujem u vlastitu snagu.

Tristo tri skleka jer mi je četiri godine discipline trebalo da dosegnem brojku od tristo.

Tristo četiri skleka jer ono što te stvorilo potreba je povijesti za herojima. Makar u asfaltu ostali tragovi nalik tvojim, ti si besprijeckorna izmišljotina¹⁶

Ne moraš vjerovati ni riječi.

Čujem nešto između šuma kiše i lepetanja labudovih krila. Pri svakom saginjanu osjetim miris trulog tapisona.

Htio sam ti zapravo reći da sam doputovao ovamo vjerujući da više nema heroja. Čak ni onih koji bi mašući zastavama izazvali smijeh.

Ili divljenje. I onda, jedne noći, ovdje, u tvom gradu, u jednom noćnom klubu sreo sam jednog. Stajao je odmah pored vrata WC-a.

Muškog WC-a. U tom klubu samo su muški WC-i. Izgledao je poput jedinog preostalog heroja¹⁷. Na njegovu

desnom ramenu stegnutom tankim kožnim remenom bilo je istetovirano; Heracles's Son. Bilo je mračno. Kloktanje vode na takvim mjestima nikad ne prestaje. Uza zidove protječu malene rijeke i odnose otpatke straha i riječi koje od prevelikog mraka nitko ne uspije čuti. Njegova je gola mišica¹⁸ pri svakom pokretu oživljavala riječi tetovirane na koži. Kao u nekom sumanutom deliriju. Mogao sam boriti se za čast, ali bio sam trijezan, a pod u klubu bio je previše upišan da bih se po njemu poželio valjati.

Mogao sam praviti se lud i slučajno dotaknuti njegovo rame. Uvjeriti se jesu li riječi istinite. Podignuti majicu i pokazati mu trbuh, prsa i leđa. Možda bi nas to potaklo da budemo sentimentalni prije puštanja krvi. Ravnopravni prije borbe. Nisam učinio ništa, a on je otišao zabavljen nekim polugolim dječaćkim polubogom¹⁹.

U mraku se porazi čine deseterostruko tragičnijim, ali je žudnja manje tragična. Htio sam dodirnuti svakog muškarca koji je prolazio pored mene i odlazio u mrak sobe u kojoj se ne govori. Bilo me sram što je moja žudnja postala prejaka za moje ruke. Pomislio sam; sutra ću otputovati i sve će opet biti kako treba.

Dragi H., želio sam da ovaj sentimentalni ton postane oštar politički govor, pobuna. Ali jutros, dok sam s kade

---

¹⁶ Mislio sam o tvojoj smrti prije no što si i sam o njoj mislio. Jer ta silna snaga izaziva pažnju i zavist, i mora jednom stati, pretvoriti se u priču. Ili pornografiju. Ili ideologiju.

¹⁷ Otputovao sam u Museo nazionale u Napulju. U sedmoj sobi na katu antičke umjetnosti, lijevo od ulaza, stoji četiri metra visoka skulptura Herakla. Lijevo je rukom oslonjen na lavlju kožu, prebačenu preko toljage. Dobro sam mu mogao promotriti samo koljena. Velika poput moje glave. Kad bih pogledao u vis, vidio bih samo bradavice kako strše. Velike mramorne bradavice. Umornom od puta, učinilo mi se u jednom trenutku da iz njih nešto teče. Nešto nalik Madoninim suzama. Ili mlijeku. Ali sise su bile toliko visoko da se slanost nije mogla provjeriti. Bili smo sasvim sami u sobi.

¹⁸ Intimno. Veronese. Tintoretto. Dürer. Tiepolo. Carracci. Sva su tvoja tijela bez ijedne dlačice. Osim oko spolovila. Ali to se ne računa. Je li to prilagodba inkarnata materijalu ili je riječ o prikrivenoj žudnji što se s koljena na koljeno kroz povijest europske umjetnosti prenosi kao nikad potvrđen mit.

Bogovima je sva muškost otišla u bradu.

Ispravi me ako griješim.

¹⁹ Treba se čuvati njegove pažnje. Ako bi nekoga pomilovao po glavi, moguća se smrt nadvila nad njega, toliko je jak i nespretn bio. Ja još uvijek umijem pomilovati a da iza sebe ne ostavljam mrtve.

pokušavao oprati ostatke sperme i znoja, pomislio sam kako se nikad nisam usudio pomisliti da sam neke stvari mogao učiniti i spretnije. Biti glasniji. Ili snažniji.

Ti si sasvim slučajno odabran da ti pišem. Mogao je biti bilo tko.

Slučajno sam jednog slobodnog poslijepodneva ušao u sasvim praznu knjižaru u istočnom dijelu i odmah s vrata ugledao tvoje lice u rukama prodavačice. Rekao sam da želim tu knjigu.

Pogledala me i rekla; Müller sprach am Ende nicht mehr²⁰. Bila je zadnja. To mora biti neki znak. Izazvao si me i ja ti sad odgovaram.

Zamišljam da se hrvamo. U serijama od šest rundi po tri minute, i NIKAD baš me nikad ne uspijevaš pobijediti. Na kraju plačeš i pištiš kroz cjevčicu u vratu, ali ja ignoriram tvoje suze. Ja sam taj koji je nemilosrdan. Otkad u torbi nosim knjigu s tvojom fotografijom na naslovnici, vladam tvojom sudbinom a da praktički ne ustanem iz kreveta. Priznajem. Tvoje lice kao da pripada bogu. Još je jedno takvo lice.

Beckettovo. Ali to je sasvim druga priča.

Moram otputovati. I dalje osjećam sram.

Stanje pred put slično je osjećaju kad si ulovljen u laži²¹.

Čuje se zvuk sirene iz obližnje tvornice. Kraj je radnog vremena. Sumanuto sam dotrčao do prozora i čekam. Kroz tvorničku kapiju izlaze muškarci jakih ruku i širokih ramena. Kapija je uska i njihova se tijela dodiruju. Gledam ih s prozora. Ovo je hotelska soba s najdivnijim pogledom na svijetu, pomislim. Htio bih ti opisati ljepotu tog prizora. Ponekad mi se čini da me još jedino junaci i ubojice mogu uzbuditi. Ne mogu ti o tome previše reći. O tome se ne može govoriti. Ti koji si ostao bez glasa to ćeš razumjeti. Hodaju kao da izvode neku usporenu fugu. Njihova tijela u tihom su kontrapunktu. Očekujem da u jednom trenu jedan od njih podigne ruku i izvikne parolu. Dok odlaze, gledam im u leđa i razmišljam što bi to jedan od njih mogao izviknuti. Koja je to rečenica preostala što gestom neće izgubiti smisao?

---

²⁰ Karcinom grkljana (larinksa) je najčešća maligna tvorba u području glave i vrata.

Bolest se češće javlja kod muškaraca srednje i starije dobi. Veća učestalost se povezuje s pušenjem i konzumiranjem alkohola, naročito s kombinacijom tih štetnih utjecaja.

Glavni simptom kod većine bolesti grkljana je promuklost. Promuklost se javlja kad je poremećeno normalno titranje glasnica. Promuklost koja traje duže vrijeme i ne prolazi, suspektna je na karcinom grkljana.

Bolesnici nerijetko imaju osjećaj stranog tijela u grlu, a ukoliko tumor nekrotizira i neugodan zadah iz usta.

Dijagnoza se potvrđuje laringoskopijom sa uzimanjem tkiva za analizu.

Uspjeh liječenja ovisi o ranom otkrivanju tumora, te ranom početku liječenja.

Za rano otkrivene karcinome, radijacijska terapija ili operativno odstranjenje zahvaćene glasnice (chordectomia) rezultira s petogodišnjim preživljenjem od 85 do 95%. U liječenju većih karcinoma redovito je potrebna kirurška intervencija. Nerijetko je moguće očuvati govor. Ipak veliki tumori zahtijevaju odstranjivanje grkljana u cijelosti s gubitkom normalnog govora. Ukoliko se radi o karcinomu koji je metastazirao u limfne čvorove vrata, liječenje je kirurško i zahtijeva resekciju vrata s odstranjenjem limfnih čvorova, ili uklanjanje cjelokupnog potkožnog tkiva, i mišića zajedno s čvorovima kod radikalne resekcije.

Poseban problem kod velikih operacija grkljana predstavlja gubitak glasa, što je veliki komunikacijski poremećaj.

Govorna rehabilitacija se bazira na usvajanju ezofagealnog govora. Tijekom operacije formira se jednosmjerna komunikacija između dušnika i jednjaka kojom zrak, pri izdisaju, iz dušnika ulazi u jednjak stvarajući zvuk sličan glasu. Kod ove metode postoji opasnost da tekućina i hrana iz jednjaka pređe u dušnik ukoliko jednosmjerni ventil zakaže.

Druga metoda je upotreba tzv. laringalne proteze (elektrolarinksa), koji kada se prisloni uz donju čeljust stvara mehanički zvuk koji se artikulira u govor.

²¹ Poslao sam iz Berlina razglednicu s pozdravima iz Moskve.